

Transformace identity staroobřadníků ve státech Pobaltí (Lotyšsko a Estonsko) a Rumunsku

Transformation of the identity of old-believers in the Baltic states (Latvia and Estonia) and Romania

Kristina Nesterenko

Provozně ekonomická fakulta ČZU v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha-Suchdol
Email: x-tina92@seznam.cz

DOI: <http://dx.doi.org/10.7160/ks.2017.080104>

Abstract

This article deals with the situation of religious groups of Russian old-believers in two Baltic states (Latvia and Estonia) and Romania. The article is devoted to the results of field research, which is based on a comparison of the minority in the three states in terms of language, religion and ethnicity. The article deals with the transformation of the original identity of old-believers and explains the origin and history of old-believers in three countries.

Keywords

old-believers, identity transformation, religious group, ethnic group, Romania, Latvia, Estonia

Klíčová slova

staroobřadníci, transformace identity, náboženská skupina, etnická minorita, Rumunsko, Lotyšsko, Estonsko

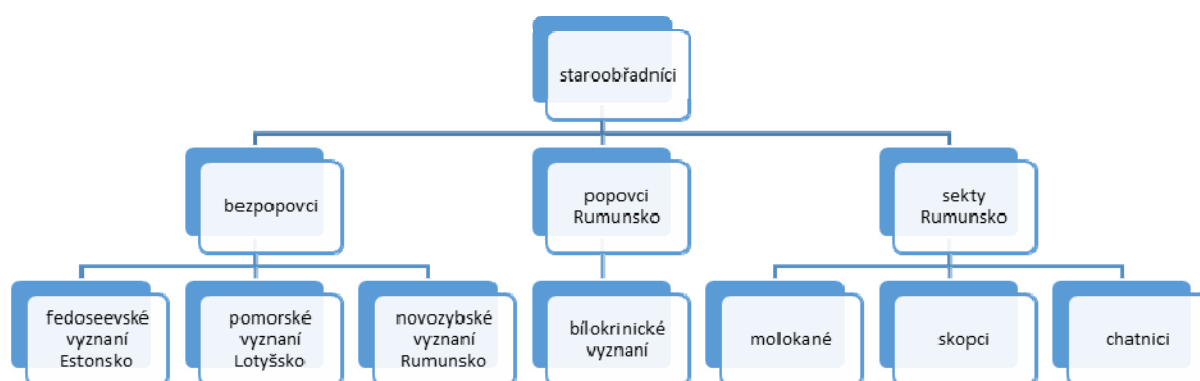
Úvod

Staroobřadníci jsou Rusové, kteří nepřijali církevní reformu patriarchy Nikona v 17. století a uprchli do klidných liduprázdných míst – například do dunajské delty, na pobřeží Čudského jezera, aby se zachránili před pronásledováním. Ne všichni staroobřadníci ovšem osidlovali pustá místa – někteří naopak odcházeli do měst, ve kterých byli mimo dosah nejrůznějších perzekucí kvůli své víře.

Během církevních reforem došlo k úpravám posvátných knih, obřadů i symbolů. Tradiční kříž s osmi konci byl nahrazen čtyřramenným křížem, křížování dvěma prsty nahradilo obřadní používání tří prstů, namísto Isus bylo přikázáno psát Iisus a křest pokropením vytlačil dosavadní trojnásobné úplné ponoření během tohoto obřadu.¹

¹ BUDIL, Ivo. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha: 1998, s. 177

Staroobřadníci se dělí do dvou hlavních směrů – *popovci* a *bezpopovci*. *Bezpopovci* nemají jako hlavního představeného *popa* (kněze), ale tuto funkci plní *cerkovnyj nastavnik* (duchovní vůdce). *Bezpopovci* odmítají nejen církevní hierarchii, ale i většinu svátostí kromě dvou: křtu a svátosti smíření. V Estonsku jsou staroobřadníci zastoupeni většinou *fedosejevským vyznáním*², v Lotyšsku většinou *pomorským vyznáním*³. V Rumunsku převládají mezi staroobřadníky *popovci bílokrinického vyznání*⁴, ale v malém počtu lze najít i *bezpopovce novozybského*⁵ vyznání. Sekty staroobřadníků se objevují jenom v Rumunsku – mezi ně patří *chatnici*⁶, *skopci*⁷ a *molokané*⁸.

Obrázek 14. Dělení staroobřadníků.

Vlastní zpracování

Z rozdělení staroobřadníků vyplývá i jejich odlišná kulturní a zahraničněpolitická orientace. *Bezpopovci* sami sebe považují za Rusy a jsou velmi orientováni na Rusko, *popovci* se považují za součást starého Ruska a současné Rusko i současný ruský jazyk jsou pro ně velmi cizí.

² Fedosejevské vyznání – staroobřadnický směr na konci 17. a počátku 18. století v severozápadní evropské části Ruska. Fedosejevci odmítali státní zásahy (stát fakticky neuznávali) a vyznačovali se přísnou askezí. Odmítali modlitby za cara, zpochybňovali instituci manželství.

³ Tento směr vznikl v oblasti na severu evropské části Ruska (Pomorje / Поморье). Z důvodu absencí kněží začali tito staroobřadníci bohoslužby provádět sami a snažili se vyhnout slovům, které používají kněží (popové).

⁴ Název církve staroobřadníků, kterou založil metropolita Ambrosij. *Bezpopovci* považovali přijetí metropolity Ambrosije za svatokupectví. Podrobněji o této skupině v Rusku a na Krymu viz BEL'SKIJ, A. V. *Istorija Belokrinickoj staroobřadčeskoj cerkvi v Rossii i v Krymu (XIX-XX veka)*. *Kul'tura narodov Pričernomor'ja*, 3/1998, s. 89–95.

⁵ Ti, kdo nepřijali bílokrinické vyznání, získali vlastní až v roce 1923 – to se označuje jako *novozybské vyznání*, jehož představitelem se stal Alexandr Kalinin.

⁶ *Chatnici* patří do *bezpopovského* směru. Modlí se doma, kde sami provádějí i veškeré obřady.

⁷ Jedná se o ruské starověrce, kteří považují kastraci za boj s vlastním tělem, za spasení duše.

⁸ Název *molokané* pochází od zvyku pít mléko v době půstu, což je u pravoslavných křesťanů zakázáno. Neuznávají jakékoliv ikony ani křížky, kromě toho *molokané* neschvalují úctu k svatým, odmítají církevní hierarchii, nejedí vepřové maso a nepijí alkohol. *Molokané* odmítají církevní svátosti, dávají přednost jen duchovním svátostem, které se nijak nevztahují k tělu. Odmítají kostely a chrámy, protože jsou vytvořeny lidskýma rukama a mají přímý vztah k tělu. *Molokané* tvoří kompaktnější skupiny například na Kavkaze (SAMARINA, Ol'ga Ivanovna. *Obščiny molokan na Kavkaze: istorija, kul'tura, byt, chozjajstvennaja dějatěl'nost'*. 2004. PhD Thesis. Stavropol').

U staroobřadníků v Rumunsku je hlavní složkou identity jejich lipovský (lipovanský) jazyk. Má dokonce i větší význam než náboženství, protože Rumunsko je pravoslavný stát a víra staroobřadníků v těchto podmínkách nemusí být vždy jejich zásadním diferenciacním znakem.

Ve zkoumaných státech Pobaltí je situace odlišná. Kvůli početné ruské menšině v Estonsku a Lotyšsku jazyk staroobřadníků při utváření jejich identity velkou roli nehraje, i když svá specifika má.

Staroobřadníci ve všech třech zkoumaných státech mají privilegované postavení, jsou podporováni vládou, mají zástupce v parlamentech, dostávají státní dotace.

Metodologie

Tato práce vychází z terénních výzkumů z Rumunska, Lotyšska a Estonska, kde podle statistických údajů žije většina staroobřadníků (mimo Rusko). První terénní výzkum se uskutečnil v Rumunsku, v historické oblasti Dobrudža, především ve vesnicích kolem města Tulcea v deltě Dunaje. Dalším státem, ve kterém proběhl výzkum, je Lotyšsko, konkrétně město Riga, a území Latgalska a Kuronska. Posledním zkoumaným státem je Estonsko, především vesnice kolem Čudského jezera: Kallaste, Kolkja, Mustvee, Raja.

Staroobřadnická komunita v Rumunsku

Vznik lipovské (lipovanské) menšiny v Rumunsku

Rusky hovořící obyvatelé dunajské delty a okolí se označují jako Lipovci (Lipované) a bývají při některých sčítáních řazeni mezi Rusy (a někdy i mezi Ukrajince).⁹ Jedná se o potomky náboženských starověreckých (staroobřadnických) exulantů, kteří uprchli do delty Dunaje. Tato oblast byla v 17. století součástí Osmanské říše. Turci dovolili Lipovanům dodržovat jejich náboženství a stavět kostely jen s podmínkou, že nebudou vyšší než mešity. Turci neměli za cíl náboženskou homogenizaci. V tuto dobu byli Lipovci spokojeni, což trvalo až do 19. století. V letech 1877–1878 se odehrávala rusko-turecká válka, jejímž důsledkem bylo připojení delty Dunaje k Rumunsku. Z toho důvodu začali tuto oblast osidlovat i Rumuni, čímž se populace Lipovců v důsledku částečné asimilace začala měnit.

⁹ ŠATAVA, Leoš. *Národnostní menšiny v Evropě: encyklopedická příručka*. Praha: I. Železný, 1994. ISBN 80-7116-375-9, s. 255.

Po skončení první světové války a revoluce začali Rumuni pronásledovat ruské bolševiky. V této souvislosti byli diskriminováni i ruskojazyční staroobřadníci a obviňováni ze špionáže pro Sovětský svaz. Ve městě Tulcea měli Lipovci svoje ghetto, kde museli nosit židovské hvězdy. Ve školách děti nesměly mluvit rusky. Učitelé museli upozornit na děti, které mluvily rusky – ty pak byly tělesně trestány. Rumunská vláda dokonce vytvářela plány na deportaci starověrců.

Jazyk

Lipovská komunita v Rumunsku používá lipovský jazyk. Za lipovský jazyk se považuje stará podoba ruštiny. Lipovci zdůrazňují, že mluví lipovským jazykem, ne ruským, a tím ukazují, že nejsou orientováni na dnešní Rusko.

Lipovci v Rumunsku mají tendence k jazykové asimilaci s většinovou společností. Mládež většinou nemá motivaci učit se lipovský jazyk, lidé staršího věku ho zapomínají, protože ho nepoužívají – bez ohledu na to, že Lipovci mají dostatečně silnou institucionální podporu, jakou je ruská televize, vlastní časopisy, kulturní centrum, církev. Lipovci nemají přílišnou motivaci zachránit jazyk kvůli ekonomickým a společenským důvodům. Nevidí žádné výhody v používání ruštiny, znalost mateřského jazyka rodičů a prarodičů nemůže zlepšit ekonomickou situaci mládeže ani status ve společnosti. Hlavním nedostatkem v institucionální podpoře je absence ruských škol. Kromě toho Lipovcům chybí politická strana, která by pomohla sjednotit menšinu, hájit její zájmy, mít vyšší status ve společnosti jako například maďarská menšina v Rumunsku, která má své politické zastoupení, a tím i určitou moc.

Sociální postavení

V současné době mají menšiny Rumunska včetně staroobřadníků veškeré příležitosti pro rovnoprávné postavení s ostatními občany, jako je rovnost vyznání, použití rodného jazyka atd.

V roce 2005 byl přijat zákon, který zakazuje jakýmkoli přímými či nepřímými opatřeními modifikovat etnické složení obyvatelstva v oblastech tradičně obývaných menšinami a měnit hranice územněsprávních celků v neprospěch menšin. Zákon zaručuje právo na vzdělání v mateřském jazyce na všech stupních škol, dále právo zakládat vlastní kulturní zařízení finančně podporované státem, právo na získávání informací v mateřském jazyce (prostor ve veřejnoprávních médiích, možnost zakládání soukromých sdělovacích prostředků), rovnost a nezávislost vyznání, nařizuje v lokalitách, kde počet příslušníků

menšiny přesahuje 20 % užívání mateřského jazyka v úředním styku včetně označení lokalit, ulic a veřejných institucí.

Příslušníci menšin se mohou před soudy vyjadřovat ve svém mateřském jazyce. Na úrovni místní správy je v některých oblastech možné užívat i jazyky menšin.

Náboženství

V Rumunsku převládají tzv. *popovci*, ale existují zde i *bezpovoci*. Dříve bylo toto rozdělení jasně vymezeno. *Bezpovoci* považovali přijetí metropoly Amvrossije za svatokupectví. Nepřijali *bilokrinické vyznání*, své získali až v roce 1923 – to se označuje jako *novozybské vyznání*, jehož představitelem se stal Alexandr Kalinin. Rozdělení starověrců navzájem způsobilo mnoho vzdorů a špatných vztahů. Nebylo možné napříč jednotlivými skupinami uzavírat sňatky, ani se s příslušníky jiných náboženských skupin jakkoli přátelit.

Hlavním viditelným rozdílem bylo to, že příslušníci *popovské* církve měli kostel, ve kterém se nacházela zvonkohra, která oznamovala svátky i smrt. Příslušníci *bezpovovské* skupiny kostel neměli, pouze modlitebny.

Chatnici

V Rumunsku jsou i ti, kteří ani ve 20. století nepřijali popa z Ruska – těm se říká chatnici, což je druh *bezpovovského* směru. Modlí se doma a i veškeré svaté obřady provádějí sami doma. V současné době už v Dobrudže chatnici nejsou, mezi respondenty na ně zůstaly jen vzpomínky, a to většinou negativní.

Skopci

Skopci jsou ruští starověrci, kteří považují kastraci za boj s vlastním tělem a za prostředek ke spasení duše. *Skopci* se nemodlí k lipovským ikonám, mají své vlastní a jiné odmítají. Ve městě Tulcea zůstalo jen několik rodin *skopců*, ostatní většinou žijí v Rusku. Je to velmi uzavřená skupina, která nepřijímá nikoho ani do své náboženské skupiny, ani do svého života.

Molokané

Další skupinou jsou *molokané*. Název *molokané* pochází od zvyku pít mléko v době půstu, což je u pravoslavných křesťanů zakázáno. Sami *molokané* jsou si jisti, že mají původ z Písma svatého, kde svatý Petr řekl: „*jako novorozené děti mějte touhu jen po nefalšovaném duchovním mléku, abyste jím rostli ke spasení.*“ (1. List Petřův 2, 2)

Druhým názvem *molokanů* je *duchovní křesťané*. Tento název zdůrazňuje, že smysl života není v těle, ale v duchu. Název *duchovní křesťané* má také původ v Písmu svatém. V období carského Ruska byli *molokané* považováni za nejhorší heretiky. Neuznávali jakékoliv ikony ani křížky, kromě toho *molokané* neschvalují úctu k svatým, odmítají církevní hierarchii, nejedí vepřové maso a nepijí alkohol. Dále *molokané* odmítají církevní svátosti, dávají přednost jen duchovním svátostem, které se nijak nevztahují k tělu. Odmítají kostely a chrámy, protože jsou vytvořeny lidskýma rukama a mají přímý vztah k tělu. Bohoslužba se u *molokanů* koná v domech členů komunity a je založená na četbě Bible. Uprostřed pokoje se staví stůl, po levé straně jsou lavičky pro ženy, po pravé straně pro muže.

Současná situace

V Rumunsku žije podle různých odhadů 35 až 100 tisíc Lipovců¹⁰. Po vstupu Rumunska do Evropské unie a otevření státních hranic lipovská mládež migruje do Itálie nebo Španělska, kde se snadněji shání práce. Zakládají internacionální rodiny, a tím ztrácejí svůj jazyk a kořeny.

Nikdo z respondentů si nepřipadal nikdy diskriminován za příslušnost k lipovské minoritě. Naopak všichni respondenti odpovídali, že cítí obrovskou podporu od státu a jsou za to velmi vděční. V této etnicky pestré oblasti se mezi etnickými minoritami vytvořila jakási rivalita o lepší koncert či vzdělávací centrum. Zájmem každé skupiny je co nejefektivněji utratit peníze, které obdržely od státu na podporu a vývoj.¹¹

Staroobřadnická komunita v Estonsku

Příchod staroobřadníků do Estonska

První ruští usedlíci založili město Jurjev / Юрьев (dnešní Tartu) v 11. století, tedy velmi dlouho před církevní reformou v Rusku, která proběhla v 17. století. Založením Jurjeva začíná historie ruské komunity v Estonsku, jejíž existenci dodnes potvrzuje folklór a jazyk – hodně východních slovanských výpůjček v estonském jazyce.

Od 17. století probíhá rozšiřování osídlení ruského obyvatelstva na západním břehu jezera Peipsi (Čudského jezera). Jedná se o vznik první staroobřadnické komunity v Estonsku, které spadalo pod vládu švédské koruny, po krvavé válce zejména o Livonsko mezi polsko-

¹⁰ *Structura Etno-demografică a României*. [online] Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2002. [cit. 27. 2. 2017] Dostupné z: <<http://www.edrc.ro/recensamant.jsp?language=0>>.

¹¹ NESTERENKO, K. *Etnická identita Rusů (včetně Lipovců) v Rumunsku*, ČZU, Praha, 2015.

litevským státem a Švédskem v 17. století (1626–1629). První modlitebna byla postavená v obci Kikita v roce 1740.

Na počátku 18. století v důsledku tzv. *severní války* (mezi Švédskem a Ruskem) se území dnešního Estonska stalo součástí Ruské říše jako Estonská gubernie (Estljandskaja gubernija), ve které žili kromě většinových Estonců také Němci a Rusové. Během vlády cara Mikuláše I. (vládl 1825–1855) byla vůči staroobřadníkům prováděna represivní vládní politika. Už v roce 1820 byl v Estonsku proveden jejich soupis, bylo zakázáno stavět nové modlitebny, staré chrámy byly zavřeny.

V době panování Alexandra III. (vládl 1881–1894) začíná politika rusifikace pohraničních zemí. Během tohoto období se počet ruského obyvatelstva v Estonsku výrazně zvýšil. Rusové včetně staroobřadníků se stali největší etnickou skupinou v provincii po Estoncích a před Němci.

Začátek dvacátého století byl poznamenán přijetím důležitých zákonů pro starověrce – v roce 1905 byl přijat zákon o náboženské svobodě.

Nová etapa v historii ruské komunity začíná vyhlášením nezávislé Estonské republiky v roce 1918. Toto období je pro ruskou menšinu charakteristické získáváním rysů národnostní menšiny a diaspory. V roce 1926 bylo podle nového zákona Estonska znovu zaregistrováno 12 komunit starověrců. Během tohoto období bylo v Estonsku přibližně 10 000 starověrců¹².

V poválečných letech a po celou dobu sovětské moci byli estonští starověrci v úpadku. Vláda prováděla širokou protináboženskou propagandu a ateistickou výchovu mládeže. Modlitebny navštěvovaly většinou ženy a starší osoby. V období od roku 1955 do roku 1965 odešla většina mladých lidí do měst, především do Tallinu a Tartu. Ve srovnání s předválečným počtem starověrců se v období sovětské vlády jejich počet snížil o polovinu. Nicméně v Estonsku byla duchovní atmosféra svobodnější než v Rusku a v mnoha jiných republikách Sovětského svazu, což lákalo vědce a spisovatele.¹³

Lze tedy konstatovat, že dějiny ruské komunity v Estonsku mají za sebou dlouhou a obtížnou cestu, kde mají staroobřadníci zvláštní pozici: patří sice mezi ruskou menšinu, ale určitým způsobem sami sebe z ruské menšiny vydělují.

Jazyk

Obyvatelstvo západního pobřeží Čudského jezera bylo vždy považováno za bilingvní. Staroobřadníci zde měli dobré vztahy s Estonci, kteří jsou luteráni a neměli žádný problém

¹² ROVNOVA, O. (eds.) *Meždunarodnye Zavolokinskije čtěníja*. Riga, 2014, ISBN 9984-9499-8-2.

¹³ ISAKOV, Sergej. *Russkoje nacional'noje men'sinstvo v Estonskoj respublike (1918–1940)*, Kripta: 2000, ISBN 9985-60-904-2.

s vyznáním ruských sousedů. Možná kvůli těmto dobrým vztahům nebyli staroobřadníci zcela izolováni a tato otevřenost ovlivnila i jejich jazyk. Pro jazyk současných staroobřadníků (podobně jako v případě jazyka ostatních bilingvních lidí) je typické přepínání jazykových kódů, přejímání cizích lexických a syntaxických konstrukcí a slovní zásoby.

Hlavním charakteristickým rysem jazyka staroobřadníků Západního pobřeží Čudského jezera je zvláštní rybářská slovní zásoba. Staroobřadníci této oblasti mají víc než 6 000 názvů ryb a jsou zajímavým předmětem výzkumu estonských dialektologů. Rybářská lexika odráží všední život staroobřadníků a zvýrazňuje starobylost jejich dialektu.

Současná situace v Estonsku je taková, že existuje trend integrace ruských dětí do estonského vzdělávacího systému a do estonské společnosti celkově. To vede k tomu, že pro většinu dětí se ruština stává cizím jazykem. Estonský zákon o jazyce z roku 1995 uvádí, že jediným státním jazykem Estonska je estonština, ostatní jazyky jsou považovány za cizí.

V Estonsku vychází dva ruské časopisy a mnoho dvojjazyčných. Existuje státní rozhlas s ruským vysíláním, jehož vedení velice dbá na kvalitu ruského jazyka a spolupracuje s katedrou ruského jazyka. Ruské televizní kanály neexistují, většina lidí však má doma satelity, což jim dává možnost sledovat ruské televizní vysílání.

Středoškolské vzdělávání v ruštině postupně mizí, jednak kvůli demografickému vývoji, a pak i kvůli vládní politice. V Estonsku existují tři typy škol: ruské školy, ruské školy tzv. s „ponořením“, kde je většina předmětů v estonštině, a čistě estonské školy. Rodiče mají na výběr, do jaké školy své děti chtějí posílat. Někteří rodiče úmyslně nechávají své děti učit se v estonských školách z důvodu, aby později neměly na vysokých školách jazykové problémy, a také kvůli sociálnímu statutu a možnosti lepšího zaměstnání.

Náboženství

Staroobřadníci v Estonsku (podobně jako i v Lotyšsku) patří ke skupině označované jako *bezpopovci*. To znamená, že nemají *popa* (kněze), ale představitele sboru. Podobně jako v Rumunsku i estonští bezpopovci odmítají církevní hierarchii a svátosti kromě křtu a svátosti smíření. V Estonsku jsou staroobřadníci zastoupeni *pomorským* a *fedosejevským vyznáním*. Rozdělení bylo dříve striktní, příslušníci jednoho vyznání nemohli chodit do cizích modlitebních domů nebo uzavírat sňatky s příslušníky jiného vyznání. V současné době mohou staroobřadníci navštěvovat jakýkoliv modlitební dům, ale ve většině případů každý člen komunity chodí tam, kam si zvykl chodit od dětství, kam chodili jeho rodiče. Téměř nikdy se nestane, že pomorec půjde do fedosejevského modlitebního domu. Hlavní rozdíly mezi těmito vyznáními jsou:

1. Barva oblečení na bohoslužbu (*sarafán* – tradiční ruský venkovský národní oděv (kroj) bez rukávů – u žen a *azjam* – letní svrchní sváteční oděv ruských sedláků v některých jižních guberniích, téhož střihu jako obyčejný selský kaftan / dlouhý plášť – u mužů). Pomorci se na svátky oblékají do šatů bílé barvy, fedosejevci je mají vždy černé.

2. Lidé, kteří uzavřeli sňatek, se nesmějí v modlitebních domech modlit v přední části – mají své určené místo na bohoslužbách vzadu. Dříve ovšem fedosejevci po vstupu do manželství nemohli do modlitebního domu ani vejít. V současnosti je dovoleno modlit se v modlitebních domech i vdovám, což dříve možné nebylo.

3. Způsob zavazování šátků u žen – to ovšem v současnosti dodržuje již málokdo.

Současná situace

V současné době se přibližný počet staroobřadníků v Estonsku pohybuje kolem 15 tisíc osob¹⁴. Potomci staroobřadníků stále křtí své děti a na Velikonoce jsou modlitební domy přeplněné tak, jako tomu bylo dříve. V Estonsku se nachází 11 staroobřadnických komunit: 9 z nich je na pobřeží Čudského jezera, jedna ve městě Tartu a jedna v hlavním městě Tallinu.

Staroobřadníci v 17. století osidlovali pobřeží Čudského jezera, hlavním způsobem obživy se pro ně stalo rybaření. Estonské obyvatelstvo preferovalo zemědělství, proto žili staroobřadníci víceméně izolovaně a měli se svými estonskými sousedy dobré vztahy. Rybaření velmi ovlivnilo nejenom způsob života menšiny, ale i jejich řeč.

Starobylost a tradičnost vesnického obyvatelstva spočívá v jeho izolaci. Je nejen částí kolektivní identity staroobřadníků, ale i objektivním faktorem určujícím zvláštnost jazyka staroobřadníků. Díky své izolovanosti se jim podařilo uchovat svůj archaický jazyk. Na jednu stranu je řeč místního obyvatelstva archaická, ale na druhou stranu se nepodařilo zabránit jejímu ovlivnění estonštinou.

Starověrci jsou považováni za autochtonní obyvatelstvo Estonska. Na rozdíl od ruské menšiny mají ze strany státu preferovanou pozici. Stát poskytuje peníze na výzkum staroobřadníků, jejich kultury a jazyka mnohem ochotněji, než na vědecké výzkumy spojené s ruskou menšinou. Být staroobřadníkem v Estonsku je i věc určité prestiže, neboť člověk patřící ke starobylému rodu má ve většině případů doma vzácnou ikonu nebo kříž, který zdědil po svých předcích.

S ohledem na složitou historii starověrců v Estonsku se dá říci, že mohou zůstat v této oblasti ještě dlouho. Velice pevné kořeny mají staroobřadníci na pobřeží Čudského jezera.

¹⁴ Protože se náboženská příslušnost při sčítání lidu neuvádí, není možné zjistit přesná čísla o počtu staroobřadníků, pouze z odhadů respondentů.

Jejich modlitební domy byly vypáleny, mnohokrát zavřeny, znovu však došlo k jejich obnovení. Dříve se zdálo, že až zemřou poslední staříci, bude to i konec staroobřadníků, ale jedna generace tu nahrazuje druhou. V současnosti se objevuje mezi mládeží trend zjišťovat své kořeny, znovuobjevovat tradice svých předků.

Pobřeží Čudského jezera je typické prolínáním dvou kultur, když více než 300 let vedle sebe žijí Estonci a Rusové s různými jazyky, odlišným náboženstvím, odlišnými obřady, kteří se nespojují, ale přesto se dobře snášejí.¹⁵

Staroobřadnická komunita v Lotyšsku

Příchod staroobřadníků do Lotyšska

V 17. století přišli staroobřadníci na území, které bylo rozděleno mezi dva státy, Polsko a Švédsko. Nejsložitější situaci měli obyvatelé východní části Lotyšska – Latgalska, které tou dobou spadalo pod *Rzeczpospolitu (Reč Pospolitu)* – Polsko-litevskou unii.

Latgalsko

Staroobřadníci přišli do Latgalska z řady příčin, mezi kterými byla potřeba pracovní síly na zničené půdě po válce mezi Polskem, Ruskem a Švédskem.

Další migrační vlna nejenom staroobřadníků ale i obyčejných rolníků z Ruska nastala na počátku 18. století za vlády Petra I. Tato vlna byla způsobena feudálním tlakem, nárůstem daní, odvodů... Situaci starověrců ještě zhoršovala dodatečná opatření namířená proti nim prostřednictvím výnosu Petra I. Přestože se nejednalo o přímé pronásledování staroobřadníků, vláda významně zasahovala do jejich práv: například všichni starověrci byli předmětem dvojího zdanění nebo za právo nosit vousy museli zaplatit další zvláštní daň.

Útěk lidí do zahraničí včetně Latgalska pokračoval i později, a to navzdory skutečnosti, že v roce 1772 po prvním rozdělení Polska bylo Latgalsko připojeno k Rusku. Únik do zahraničí ovšem vždy neznamenal získání svobody. Feudální podmínky se na konci 18. století ve východní Evropě mezi sebou příliš nelišily. Ale pro rolníky byla důležitá ještě další věc: aby bylo možné přilákat a udržet pracovní sílu, poskytovali jim polští statkáři určité výhody. Protože měli zájem o příchod ruských utečenců, byli ochotni vzít je domů a poskytnout jim bezpečný úkryt. Velký význam k rozhodování o útěku mělo přesvědčení, že je polské a německé obyvatelstvo neprozradí ruským státním orgánům. V roce 1826 bylo v Latgalsku 26 966 starověrců.

¹⁵ NESTERENKO, K. *Rusové (staroobřadníci) v Estonsku*, 2016. [online] pestraevropa.hks.re [cit. 29. 2. 2017] dostupné z: <http://pestraevropa.hks.re/2016/rusove-starobradnici-v-estonsku/>

Ve 30. letech začal v Lotyšsku přechod starověrců do „jedinoverije“, což se odráží ve změně statistických údajů. Církev *jedinověrců* vznikla z podnětu pravoslavné církve a vlády a zaujímala pozici uprostřed ortodoxní církve a starověrci. Bohoslužby prováděli *jedinověrci* na základě starých knih a starého obřadu, ale organizačně spadali pod pravoslaví. Hlavním podnětem k přechodu na *jedinoverije* se stalo potlačování staroobřadníků během vlády Mikuláše I. Tento přechod se ovšem nestal masovým jevem. Do nové církve vstoupila hlavně bohatší vrstva starověrců, kvůli vyhlášce, která byla v první řadě namířena proti zájmům bohatších osob.

V roce 1918 Lotyšsko získává nezávislost. Staroobřadníci dostali lotyšské pasy a aktivně participovali na politickém životě, například dva ze staroobřadníků se stali členy vlády po volbách v roce 1920 a veřejně zastupovali zájmy lotyšských staroobřadníků. Tehdejší vláda plně odpovídala zájmům a nadějím starověrců, kteří také pro rozvoj církve poskytovali pomoc v peněžní podobě. Lotyšská vláda podporovala staroobřadníky nejen po stránce politické, ale i finanční – staroobřadníci mohli například na stavbu a rekonstrukci kostelů kupovat dřevo se slevou. Některé komunity dostávaly od státu pozemky na stavbu kostelů. Vztahy mezi vládou a náboženskou skupinou se dají označit jako oboustranně výhodná spolupráce, která trvala až do roku 1940, do sovětské okupace Lotyšska.

Komunity staroobřadníků ztratily za dobu sovětské vlády své nemovitosti, neměly možnost vést matriky a veškeré archivy byly konfiskovány. Kostely se staly předmětem silného ideologického tlaku. Média silně útočila na křesťanství a kněze. Ve velkých nákladech byly publikovány letáky o nebezpečí náboženství. Po celou dobu se konaly večerní přednášky, kde bylo duchovenstvo nazýváno *nepřítelem pracujícího lidu*.

Po vstupu Lotyšska do SSSR tedy nastalo v životě církve těžké období – boje o přežití v ateistickém státě. Jedná se rovněž o období charakterizovaným zničenými chrámy a perzekuovanými kněžími. Nová etapa v historii Lotyšska a lotyšských staroobřadníků pak nastala získáním nezávislosti v roce 1991.¹⁶

Kuronsko

Historie staroobřadníků v Kuronsku se od historie Latgalska liší. První zmínky o ruských osídlencích v Rize spadají již do 13. století, před církevní reformou v Rusku. Masová migrace staroobřadníků směřovala do Rigy, podobně jako do Latgalska a Estonska, především v 18. století za vlády Petra I. Staroobřadníci přicházeli do Rigy bez ohledu na to, že od roku 1710 bylo toto území připojeno k Rusku. Důvodem byla výhodná poloha Rigy

¹⁶ ZAVARINA, Antonina. *Russkoje naselenije vostočnoj Latvii vo vtoroj polovine XIX- načale XX veka: istoriko-etnografičeskij očerk*. Riga: Zinatne, 1986.

a relativní blízkost k původním domovům na jedné straně a na straně druhé určitá ochrana před svévolí dosavadní vlády. Pro staroobřadníky byla kvůli jejich náboženským postojům důležitá i absence branné povinnosti. Hlavní příčinou toho, proč se Riga pro staroobřadníky stala přitažlivým centrem, byl její rychlý ekonomický růst a rozvíjející se obchod. V 18. století Riga byla pro staroobřadníky stále velmi lákavá kvůli politice Kateřiny II., která zrušila celní hranice mezi Ruskem a státy Pobaltí.

V 18. a 19. století žili staroobřadníci stejně jako ostatní Rusové na periferii města, většinou v *Moskevském foršadtě*, kvůli tomu, že jim nebylo dovoleno žít a obchodovat ve městě. Řižští Němci se obávali konkurence na okrajích a byli jedinými mezinárodními obchodníky. Situace se změnila *ukazem* (zákonem) Kateřiny II., který zaručoval německým řemeslníkům stejná práva jako ostatním. Od té doby začíná ekonomický růst staroobřadníků. Značně vzrostl počet obchodníků, což je určujícím faktorem jejich odlišnosti od ostatních komunit dodnes.¹⁷

Také 19. století je charakterizováno přílivem ruského obyvatelstva z důvodu rychlého kapitalistického růstu. Nejbohatší ze staroobřadníků pomáhali své komunitě materiálně, stavěli modlitební domy, nemocnice, školy.

Jazyk

Jazyková situace staroobřadníků v Lotyšsku je nejlepší ze všech tří zkoumaných států (Rumunsko, Estonsko, Lotyšsko). Mládež umí ruštinu na úrovni rodilých mluvčích, lotyšský jazyk ovládají také a mají kvůli tomu zaměstnanecké výhody, na rozdíl od lotyšské mládeže, která se často nechce učit ruský jazyk kvůli komunistické minulosti. Obecně mezi ruským obyvatelstvem mnoho lidí staršího věku lotyšský jazyk neumí a mají kvůli tomu velice omezené možnosti na institucionální úrovni – například nemají státní občanství. Ale staroobřadníků se tato situace netýká, ti jsou považováni za autochtonní obyvatelstvo, všichni mají lotyšské pasy, všichni umí lotyšský jazyk, jsou zastoupeni v parlamentu a velice aktivně se účastní veřejného života.

Staroobřadníci v Lotyšsku mluví současným ruským jazykem kvůli absenci vesnického obyvatelstva, kde by se starobylá ruština mohla zachovat, tak jako je to v Rumunsku a v Estonsku.

¹⁷ ROVNOVA, O. (eds.) *Meždunarodnye Zavolokinskije čtěníja*. Riga, 2014, ISBN 9984-9499-8-2.

Sociální postavení

Ve státech Pobaltí je situace ruských menšin komplikovaná. V roce 1995 byl přijat zákon o statutu občanů bývalého SSSR, kteří nemají občanství Lotyšska. Na základě tohoto zákona získaly osoby bez občanství sice ekonomická práva, ale sociální ani politická práva nedostaly. To znamená, že nemohou být členy politických stran, celkově nemají přístup k politice, a to i včetně volebního práva. 800 000 lotyšských Rusů jsou tak obyvatelé *druhé kategorie*. Podle Ivo Pospíšila jsou v Lotyšsku oblasti, kde ruská menšina tvoří většinu. V jiných zemích v takových případech bývá na úřadech běžnou praxí možnost použití rodného jazyka, v Lotyšsku tomu tak ale není.¹⁸

Staroobřadníků se omezení namířená především proti ruské menšině ve většině případů netýkají, protože většina z nich lotyšské občanství má. Bez ohledu na to, že se staroobřadníci svým způsobem vydělují vůči ruské menšině, sdílejí v Rize jednu čtvrť – *Moskevský foršadt*. Tato čtvrť byla považována za ruské ghetto, protože ruskému obyvatelstvu bylo zakázáno žít v jiných částech města. Během druhé světové války tu bylo židovské ghetto, kde spolu s Židy žili i Rusové, jak to bylo i v Rumunsku. Dodnes zůstává *Moskevský foršadt* zapomenutým koutem. Domy tady postupně chátrají a jen málo z nich je rekonstruováno.

Náboženství

Na území Lotyšska se nacházejí desítky staroobřadnických modliteben a šest kostelů. Absolutní většina starověrců Lotyšska jsou *bezpopovci pomorského vyznání* (neuznávají vysvěcené církevní představitele – popy) a kvůli tomu, že nemají duchovního otce, nemají ani církevní hierarchii. Ze svátostí uznávají pouze křest a svátost smíření, které udílejí představitelé církevních obcí. *Bezpopovci pomorského vyznání* uznávají manželství, na rozdíl od bezpopovců *fedosejevského vyznání*. Ti sice provádějí misionářskou činnost, ale ve skutečnosti se jejich počet zmenšuje.

K formálnímu rozdělení mezi staroobřadníky došlo na počátku 18. století kvůli otázce manželství. Spor byl založen na rozdílech v sociálním statusu jejich následovníků. V důsledku zvýšené prosperity bylo nutné předat dědictví svým dětem, to pak ovlivnilo ideologii staroobřadníků, kteří opustili požadavky na univerzální celibát a začali uznávat občanská manželství.

¹⁸ POSPÍŠIL, Ivo. Ruská menšina v Pobaltí: „etnické čistky“ či náprava „minulých nespravedlností“? *Politologický časopis* 2/1998, s. 204–209. Další dostupnost: <<http://www.politologickycasopis.cz/cz/archiv/1998/2/>>.

Druhá část staroobřadníků, která patřila především mezi lidi s nízkými příjmy, i nadále trvala na odmítání manželství a byla zařazena mezi nejvíce škodlivé sekty, protože *se neslýchaně rouhají kostelu a svátostem, odmítají manželství, nemají morální hodnoty*.

V Lotyšsku zůstali jenom čtyři lidé fedosejevského vyznání, kteří jsou velice izolovaní, nepřijímají pokračování rodu, aby nepodrobovali své děti mukám do druhého příchodu Pána Ježíše.

Současná situace staroobřadnických komunit v Lotyšsku

V současné době je v Lotyšsku kolem 80 komunit. Je tu největší menšina staroobřadníků na světě (mimo Rusko). Většina staroobřadníků žije v Latgalsku, ve městě Daugavpils, kde se nachází celkem šest komunit. *Rižská Grebenščikovská komunita* je největší a nejbohatší, má největší kostel – *Rižský Grebenščikovský kostel*. Dokonce je u kostela i seminář, kde se dá studovat a získat titul bakalář.

Charakteristickým rysem staroobřadnických komunit v Lotyšsku je jejich do určité míry vzájemná konfliktní situace. Vzájemné nepochopení se odráží především v publikované literatuře – každá komunita má řadu svých publikací, ve kterých se dají pozorovat odlišné interpretace některých historických událostí. Kromě rozdílů v publikacích existuje tichá soutěž za obsazení míst v parlamentu, za cenné ikony, cenné knihy, státní granty. Každá komunita dbá na registrace veškerých spolků na úřadech, na prestižní vzdělání v semináři Grebenščikovského chrámu, na počet publikací každé komunity. V současné době jsou tři staroobřadníci členy lotyšského parlamentu.

Na rozdíl od staroobřadníků v Rumunsku se lotyšští starověrci nesnaží bojovat proti času, ale naopak ho přijímají a využívají ve svůj prospěch. Používají auta, internet, mobilní telefony, považují se za hybatele pokroku, za úspěšné lidi. Nejúspěšnější z nich staví modlitebny a pomáhají finančnímu rozvoji komunity.

V Lotyšsku existuje svaz podnikatelů, který působí pod záštitou církve. Cílem této organizace je sjednotit všechny podnikatele-staroobřadníky ve všech zemích a pomoci jim v jejich oboru činnosti. Po již uskutečněných dvou fórech se dají identifikovat priority podnikatelů. Dává se přednost výstavbě a rekonstrukci bydlení, energii, zpracování dřeva, správě pozemků a dalších typů nemovitostí, cestovnímu ruchu a péči o poutní místa v křesťanském duchu.

Jelikož jsou staroobřadníci Lotyšska považováni na autochtonní obyvatelstvo, žádné problémy se státními úřady, ani s lotyšským jazykem nemají. Staroobřadníci v Lotyšsku mají doposud dobré postavení bez ohledu na to, že situace ruské minority ve státech Pobaltí není

jednoduchá. Většina z nich má zájem o zdůraznění své náboženské příslušnosti při sčítání lidu, a i tak se vyčleňují od ruské minority.

Stát podporuje náboženskou menšinu různými granty a dotacemi, staroobřadníci proto mohou pořádát dětské tábory, schůze a konference. Dá se říci, že komunita starověrců v Lotyšsku je dobře prosperující. Za podmínek současných procesů spojených s globalizací existuje u nich potřeba vlastní diferenciaci, a to například z hlediska etnicity a náboženství.¹⁹

Shrnutí

Pravoslavné staroobřadnictví je náboženství, které vydrželo pronásledování, trestání, vystěhování ale i přijetí a adaptaci na nové životní podmínky. Bez ohledu na to, že výjimečnost tohoto náboženství spočívá v dodržování starých tradic a v odmítání novinek a reforem, jsou někteří jeho příslušníci velice flexibilní a snadno se adaptují. Specifičností části staroobřadníků je rychlá adaptace na nové podmínky, přátelské vztahy s lidmi jiných konfesí, dodržování pravidel a používání jazyka daného státu. Starověrci jsou považováni za velice pracovitě lidi, kteří vždy dosahovali úspěchů v zemědělství, což přispívalo ke zlepšení ekonomických a přátelských vztahů s okolním obyvatelstvem.

Na rozdíl od prvotních předpokladů o jazykové podobnosti staroobřadníků v Lotyšsku a Estonsku má ve skutečnosti hlavní vliv na jejich lingvistickou situaci způsob života – městský nebo vesnický. Výsledky výzkumu ukázaly na jazykovou podobnost staroobřadníků Rumunska a Estonska. Kvůli izolovanosti ve vesnických oblastech a v podmínkách cizojazyčného okolí si staroobřadníci zachovali archaický jazyk. Staroobřadníci Lotyšska jsou soustředěni ve městech a žijí spolu s ruskou menšinou, jak v Rize, tak i v Latgalsku, což značně ovlivnilo jejich jazyk. V každém státě lze pozorovat jazykové přepínání, což činí jazyk každé menšiny unikátním z důvodu různých skupin dominantních jazyků: estonština patří k ugrofinským jazykům, lotyšština k baltským, rumunština k románským.

Podobnost staroobřadníků Estonska a Rumunska lze pozorovat i na mladší generaci. Absence znalosti ruského jazyka u mládeže je problémem uchování identity menšin.

Náboženská stránka života ukazuje také na podobnost rumunských staroobřadníků s estonskými, jelikož patří do odlišných skupin a odlišných vyznání. Na vesnicích lze pozorovat zakonzervovanost projevů víry, její zachování v původním stavu. Ve městech Riga, Daugavpils, Ekabpils lze pozorovat náboženskou adaptaci na městský způsob života, což se týká jak oblečení, tak i dodržování tradic.

¹⁹ NESTERENKO, K. *Ruští staroobřadníci v Lotyšsku*, 2015. [online] pestraevropa.hks.re [cit. 29. 2. 2017] dostupné z: <http://pestraevropa.hks.re/2015/Rusove-Pobalti/>.

Klíčovou otázkou výzkumu je základ identity každé ze zkoumaných menšin. Dá se jistě říci, že původ založený na náboženském vyznání hraje pro staroobřadníky všech států důležitou roli. S ohledem na to, že Lipovci žijí v pravoslavném státu, jejich odlišnosti od dominantní společnosti netvoří víra jako taková, ale jazyk, podle kterého se určuje příslušnost ke komunitě. Ve státech Pobaltí jsou staroobřadníci obklopeni početnou ruskou menšinou, od které se diferencují prostřednictvím svého náboženského vyznání.

V současné době vzniká otázka transformace původní identity. Změna původní identity v Rumunsku a v Estonsku je spojená především s urbanistickými procesy, založenými na modernizaci. Trend odchodu mladých lidí do velkých měst je problémem pokračování existence menšiny, založené na zachování starobyklých obřadů a odmítání novinek.

V Lotyšsku vždy mezi staroobřadníky převládalo městské obyvatelstvo. Obyvatelé Rigy byli vždy považováni za úspěšné obchodníky, kteří mají pozitivní vztah k modernizačním procesům. V současnosti lze podle počtu mladých lidí hovořit o aktivním životě rozvíjející se komunity, která přijímá pokrok času a snaží se ten pokrok využít ve svůj prospěch.

„Co nám pomáhá zachránit naši identitu? To, že my držíme krok s časem, předáváme dětem naše náboženské povědomí takovým způsobem, aby měly motivaci a zájem považovat se za staroobřadníky.“

Kromě urbanistické otázky vzniká dilema, zda například v Rumunsku etnické chápání lipovanské (lipovské) kultury mění představu o identitě starověrců, kde ve struktuře sebeurčení původně převládá náboženská příslušnost nad etnickou. Jinými slovy – v Rumunsku se náboženská kultura a identita mění na etnickou. V budoucnu se ukáže, jak se tyto procesy budou vyvíjet a jak budou přeměňovat konzervativní náboženskou kulturu na kulturu, která se snaží zachovávat své etnické odlišnosti s postupným odloučením od základních postulátů, které vycházely primárně z náboženství.

Seznam použitých zdrojů

- BEL'SKIJ, A. V. Istorija Belokrinickoj staroobrjadčeskoj cerkvi v Rossii i v Krymu (XIX-XX veka). *Kul'tura narodov Pričernomor'ja*, 3/1998, s. 89–95.
- BUDIL, Ivo. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1998. ISBN 80-7254-321-0.
- ISAKOV, Sergej. *Russkoje nacional'noje men'sinstvo v Estonskoj respublike (1918–1940)*, Kripta: 2000, ISBN 9985-60-904-2.
- NESTERENKO, Kristina. *Etnická identita Rusů (včetně Lipovců) v Rumunsku*, Praha: ČZU, 2015.
- NESTERENKO, Kristina. *Ruští staroobřadníci v Lotyšsku*, 2015. [online] Pestrá Evropa [cit. 29. 2. 2017] dostupné z: <<http://pestraevropa.hks.re/2015/Rusove-Pobalti/>>
- POSPÍŠIL, Ivo. Ruská menšina v Pobaltí: „etnické čistky“ či náprava „minulých nespravedlností“? *Politologický časopis* 2/1998, s. 204–209. Další dostupnost: <<http://www.politologickycasopis.cz/cz/archiv/1998/2/>>.
- ROVNOVA, O. (eds.) *Meždunarodnye Zavolokinskije čtěníja*. Riga, 2014, ISBN 9984-9499-8-2.
- SAMARINA, Ol'ga Ivanovna. *Obščiny molokan na Kavkaze: istorija, kul'tura, byt, chozjajstvennaja dějatěl'nost'*. 2004. PhD Thesis. Stavropol'.
- Structura Etno-demografică a României*. [online] Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2002. [cit. 27. 2. 2017] Dostupné z: <<http://www.edrc.ro/recensamant.jsp?language=0>>.
- ŠATAVA, Leoš. *Národnostní menšiny v Evropě: encyklopedická příručka*. Praha: I. Železný, 1994. ISBN 80-7116-375-9.
- ZAVARINA, Antonina. *Russkoje naselenije vostočnoj Latvii vo vtoroj polovině XIX- načale XX veka: istoriko-etnografičeskij očerk*. Riga: Zinatně, 1986.